

Türkiye ekonomisi

“Ne yapmalı”nın ilk adımları*

FİKRET ADAMAN - ÖZGÜR ORHANGAZİ

YOLA ÇIKIŞ NOKTAMIZ: ALTERNATİF İKTİSAT POLİTİKASINA DUYULAN İHTİYAÇ

Birikim’in bir önceki sayısında (Kasım-Aralık 2025, 439-440: 239-248) yayınlanan “Ahval ve Şerait” yazımızda Türkiye ekonomisini tasvir ederken; süregelen düşük istihdam oranlarının, kötü çalışma koşullarının, gelir ve servet eşitsizliklerinin, kayıt dışılığın, vergi adaletsizliğinin, üretim verimsizliğinin, çevresel yıkımın ve kurumsal erozyonun yalnızca kısa vadeli politika hatalarının sonuçları olarak görülemeyeceğini vurgulamış ve 2000’li yılların başından itibaren inşa edilen, dış sermaye girişlerine bağımlı, ithalata dayalı ve finansallaşmış neoliberal modelin yapısal sınırlarına çoktan dayanmış durumda olduğunu belirtmiştik. Bugünkü tablonun yalnızca iktisadi değil aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir yapısal tıkanmaya işaret ettiği çok açık; buradan hareket edildiğinde, sermaye birikim süreç-

lerinin ürettiği kırılگانlıkları hedef alan, emeği, toplumsal ihtiyaçları ve ekolojik sürdürülebilirliği merkeze koyan alternatif bir ekonomi politikası modeline ihtiyaç her zamankinden fazla. Bu yönelim; kamusal planlama, gelir ve servet yeniden dağıtımı, üretken yatırımlar ve demokratik katılım ekseninde yükselen bir stratejinin inşasını gerektiriyor.

Türkiye’de ekonomik sorunların yapısal niteliği giderek daha görünür hale gelse de, gerek akademik gerek politik çevrelerde tartışmalar uzun süredir faiz-kur meselesine ve “rasyonaliteye dönüş” söyleminin dar sınırları içine hapsolmuş durumda. “Yapısal reform” çağrılarının çoğu zaman IMF-Dünya Bankası reçetelerini –son kertede piyasa rasyonalitesi temelli bir yönetim anlayışını– tekrar etmekten öteye geçmediği de malûm. Alternatif politika önerilerinin azlığının önemli bir nedeni, neoliberal paradigmanın bilimsel bir dogma olarak kabul edilmesi (ve ilintili bir şekilde, akademinin uluslararası yayın baskısı altında toplumsal meselelerden giderek uzaklaşması). Siyaset alanında da benzer bir kısırlık var: Hem iktidar hem ana muhalefet, çözümü piyasa-dostu reçetelere ve yabancı sermaye çekme hedeflerine indirgemiş durumda. Diğer taraftan, alternatif arayışlar gündeme geldiğinde; makro düzeyde önerilen Keynesgil çözümlerin 1970’lerin ekonomik ve siyasal bağlamını çoğu kez aşamamaları ve her

(*) Bu yazıda dile getirilen fikirlerin bir kısmı Özgür Orhangazi’nin Efil Yayınevi tarafından yayına hazırlanan *Türkiye’nin Yeniden İnşası: Alternatif Politikalar* başlıklı kitapta yer alacak olan “Türkiye Ekonomisi İçin (Alternatif) Bir Yapısal Reform Çerçevesi” başlıklı bölümde yer almıştır. Keza Fikret Adaman ve Pat Devine’nin 2022 yılında *Rethinking Marxism* dergisinde (34[2]: 162-192) yayınlanan “Revisiting the Calculation Debate: A Call for a Multi-scale Approach” makalesindeki görüşlerden yararlanılmıştır. Vermiş oldukları destek ve öneriler için Ahmet İnsel, Kenan Erçel ve Tanıl Bora’ya teşekkür ederiz.

şeyi bilen ve her şeye muktedir bir merkezî yapıyı esas alan ve katılımcı mekanizmaları göz ardı eden bir yaklaşımın dışına çıkamamaları, diğer taraftan yerel düzeyde önerilen müşterekleşme, kooperatifleşme ve toplum-odaklı ekonomi modellerinin ise tartışmalarının içine makro bağlamı yeterince çekememeleri resmin genel çerçevesini çizmekte. Oysa derinleşen ekonomik kırılganlıklar karşısında ihtiyaç duyulan hamle; üretim yapısından bölüşüme kadar bütüncül bir dönüşümü hedefleyen, yerel-bölgesel-makro ölçekleri dikkate alan ve katılımcılığı ana eksene çekme derdi olan bir güzergâh olmalı. Aşağıdaki satırlar böylesi bir öneriyi ana başlıklar bağlamında oluşturma derdindedir.

ALTERNATİF GÜZERGÂH

Tartışmanın başlangıç noktası olarak böylesi bir alternatif yaklaşımın üç ana ilkesini önümüze koymak istiyoruz. Birinci ilke, üretim ve bölüşüm ilişkilerinin piyasanın insafına terk edilmesinden vazgeçilmesini savunur; böylece, üretim ve bölüşüm, toplumun ihtiyaçları ve doğanın sınırları doğrultusunda organize edilebilir. Dolayısıyla sosyal hedefleri ve ekolojik kısıtları bir arada merkezine alan ve aynı zamanda doğrusal bir ekonomi yerine döngüsel bir ekonomiyi önceleyen bir çerçeveden yola çıkılması gerekmektedir.¹ Büyüme saplantısını (ve kişi başı gelirdeki artış üzerinden hesap edilen “yıllık büyüme rakamını” performans ölçütü olarak tanımlayan yaklaşımı) terk eden, kalkınmayı adalet, eşitlik ve karar sü-

reçlerine katılım üzerinden yeniden tanımlayan ve ekolojik hassasiyetlerin öncelendiği bir perspektife ihtiyaç olduğu açıktır.² İkinci ilke, ilkinin tamamlar nitelikte, kamusal mal ve hizmetler ile tek el vasfı taşıyan sektörlerdeki üretimin toplum-sallaştırılmasını ve doğrudan kamunun idaresi altına alınmasını öne sürer. Bunun da üç ölçekte icra edilmesi düşünülebilir: Makro, bölgesel ve yerel. Dikkatin verilmesi gerekenlerin başında, öncelikli olarak eğitim, sağlık ve bakım alanları olmak üzere, kamusal niteliği olan hizmetler ve özellikle doğal kaynakların kullanımı bağlamında enerji üretimi gelmelidir. Üçüncüsü, ekonomiye dair kararların alınmasında katılımcı planlama ve denetleme yöntemlerinin yukarıda anılan üç ölçek bağlamında geliştirilmesinin önemine vurgu yapar. Şüphesiz eklemek gerekir ki, ekonomik ve siyasal katılım ve denetimin bir arada olması elzemdir, zira iki alan iç içe değerlendirilmek durumundadır.

Bu ilkelerin hayata geçirilmesinde planlamanın ve katılımcılığın önemi ortaya çıkmaktadır. Bu (aslında birbiriyle iç içe değerlendirilmesinde yarar olan) iki hususu ele almadan önce, karşı karşıya olduğumuz ekonomik tablo özelinde kısa ve orta/uzun vadede atılması gereken adımları politika başlıkları halinde sunmakta yarar vardır. Bu politikaların başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi ise stratejik bir vizyon üzerinden tahayyül edilmelidir.

KISA VADEDE YAPILMASI GEREKENLER

Kısa vadede ilk yapılması gereken, yüksek enflasyon ve hızlı yoksullaşma karşısında geniş kesimlerin gelirini, alım gücünü ve yaşam koşullarını koruyacak bir politika kümesini hızla devreye sokmaktır. Bu anlamda mesele, yalnızca fiyat istikrarını sağlama değil, aynı zamanda bunun yükünü kimlerin taşıyacağını belirleyen siyasi bir tercihin yapılmasıdır. Dolayısıyla kısa vadeli adımlar, bütçeyi ve vergiyi emek-sermaye açısından yeniden dengelemeli, temel ihtiyaçları

1 Aklımıza; toplumsal eşitsizlikleri (gelir ve servet dağılımı ve sosyal politikalar aracılığıyla) minimize etmeyi amaçlayan ve ekolojik sınırların aşılmasını bir öncelik olarak belirleyen *Doughnut (Simit) Ekonomisi* modeli geliyor; bkz.: Kate Raworth, *Simit Ekonomisi: 21. Yüzyıl İktisatçısı Gibi Düşünmenin Yedi Yolu*, çeviren: Akın Emre Pilgir, Tellekt Yayınevi, 2019. Kısaca ilave etmek isteriz ki, “üretim, kullanım ve imha” süreci yerine “dönüşümü ve yeniden dönüşümü” esas alan döngüsellüğün mutlak şekilde yorumlanmaması ve entropik boyutun göz ardı edilmemesi gereklidir; bu duruş da kimi sektör/ekonomilerde büyümeye sınırlar koymak (*degrowth*) anlamına gelmektedir. Konuyu, *Cogito*’nun 2025 yılı 117. ve 118. sayıları “Küçülme, Nasıl?” ve “Küçülme Sanatı” başlıklarıyla tartışmaktadır. Kohei Saito’nun Marx’a referansla bu konuda yaptığı tartışmanın da önemli olduğunu düşünüyoruz: *Antroposen’de Marx: Büyümeme Komünizmi Fikrine Doğru*, çeviren: Onur Orhangazi, Ütopya Yayınevi, 2024.

2 Bir çerçeve sunması açısından, bkz.: Bengi Akbulut ve Fikret Adaman, “Alternatif Ekonomiler Üzerine bir Ufuk Turu”, *Birikim*, 321: 31-38, Ocak 2016. Hatırlayalım, *Birikim*’in 321. (Ocak 2016) sayısı alternatif yaklaşımlara ayrılmıştır.

güvence altına almalı ve toplumsal dayanıklılığı artırmalıdır. Yapılması gerekenleri beş maddede özetleyebiliriz.

Birinci olarak, asgari ücretin ve düşük-orta ücretlerin enflasyon hedeflemesi temelinde değil, geniş kesimlerin karşı karşıya olduğu barınma-gıda-eğitim-sağlık-enerji maliyetlerine göre belirlenmesi önemlidir. Bu bağlamda, başta emekliler olmak üzere, son yıllarda enflasyon karşısında kayıp yaşayanların (belli bir gelir/varlık seviyesine kadar) gelir kaybını telafi eden düzenlemelerin yapılması ve geçmiş enflasyon farklarının ödenmesi gerekir. Düşük gelirli hanelerin borç yükünü hafifletecek geçici rahatlatma mekanizmalarının da bunlarla birlikte tasarlanması önceliklerden birisi olmalıdır.

İkinci olarak, temel ihtiyaçların güvence altına alınması için barınma-gıda-eğitim-sağlık-enerji fiyatlarında aşırı kâr ve spekülasyonu önleyecek fiyat düzenlemeleri ve kamusal denetimin güçlendirilmesi; (başta büyükşehirlerdeki olmak üzere) kiralardaki kontrolsüz artışı frenlemek için uygulanabilir kira sınırlamaları getirilmesi; boş konut vergisi konması; sosyal konut kapasitesinin artırılması; düşük gelirli hanelere yönelik enerji ve ulaşım destekleri sunulması; ve doğrudan gelir transferlerinin hedefli bir biçimde yükseltilmesi gerekmektedir.

Üçüncüsü, kamu kaynaklarının toplumsal ihtiyaçlara yönlendirilmesi için kamu harcamalarında “kemer sıkma” retoriği bir yana bırakılarak, ufak bir kesime rant sağlayan ve/veya toplumsal getirisi tartışmalı Kamu Özel İşbirliği (KÖİ), mega projeler ve askeri harcamalar yerine eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlere kaynak ayrılmasına; depremlere karşı hazırlığın hızlandırılmasına ve kamu altyapısının güçlendirilmesine önem verilmelidir. Bu bağlamda ana ilke kamu kaynaklarının yoksulluğu hafifletmek için değil, ortadan kaldırmak üzere harekete geçirilmesidir.

Dördüncü olarak, dolaylı vergilerin payının azaltılması; KDV ve ÖTV yükünün hafifletilmesi; servet vergisi, gelir vergisindeki artış oranları ve yüksek kârlılık gösteren sektörlerde olağanüstü kâr vergisi vb. uygulamaların yeniden değerlendirilmeye alınması ve vergi istisnaları, teşvikler ve

muafiyetlerin gözden geçirilerek sermaye lehine işleyen ayrıcalıklara son verilmesi masaya yatırılmalıdır. Dolayısıyla istisnasız bütün gelirlerin aynı matrahta toplanıp, bir seviyeye kadar vergiden muaf tutulup, geri kalanının artan oranlı vergiye tabi kılınması uygulaması işleme alınmalıdır.

Beşinci olarak, küçük üreticinin, esnafın ve çiftçinin borçları yeniden yapılandırılmalı ve düşük maliyetli üretim kredisi olanakları genişletilmelidir. Tarımda girdi maliyetlerini azaltmak için kamu alımları, taban fiyat garantileri ve tarımsal destekler güçlendirilirken, gıda enflasyonu ile mücadelede yerel üretim zincirleri, kamu kooperatifleri ve belediye-destekli tarımsal ağlar oluşturulmalıdır.

ORTA VE UZUN VADEDE YAPILMASI GEREKENLER³

Orta ve uzun vadede hedef, Türkiye ekonomisini kırılgan ve dışa bağımlı büyüme patikasıyla çıkarıp toplumsal ihtiyaçları önceleyen, sürdürülebilir ve adil bir yapıya kavuşturmaktır. Bu çerçevede öncelik, geniş halk kesimlerinin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim yatırımlarının kamu öncülüğünde planlanması olmalıdır. Bu da parçalı reformlarla değil, demokratik bir anlayış üzerine inşa edilen, planlamaya dayalı, kamunun yön verdiği, üretken kapasiteyi artıran, doğayı ve emeği koruyan bütünlüklü bir dönüşüm gerektirir.

Dış kırılganlığın en önemli kaynağı olan cari açık ve ithal girdi bağımlılığını azaltmak amacıyla stratejik sektörlerle yönelik yatırımlar önceliklendirilmelidir. İthal ara malı bağımlılığını aşağıya çekmek için gıda, ilaç, enerji, makine-teçhizat ve yarı iletkenler gibi stratejik sektörlerde kamusal yatırım planları ile kamu işletmelerinin ve kamu bankaları ile kamu-destekli fonlarla bu alanlardaki uzun vadeli yatırımların yeniden örgütlenmesi elzemdir. Benzer şekilde, iklim krizi ve ekolojik yıkım karşısında yenilenebilir enerji

3 Burada mümkün olduğunca kısa bir biçimde özetlemeye çalıştığımız orta ve uzun vadede yapılması gerekenlerin biraz daha ayrıntılı gerekçelendirilmesi ve tartışılması için yazarlardan Orhangazi'nin ilk dipnotta andığımız çalışmasına bakılabilir.

HÜSEYİN TÜRK

başta olmak üzere çevreyi koruyan yatırımların genişletilmesi hem enerji bağımsızlığına hem de sürdürülebilirliğe katkıda bulunacaktır. Bu yatırımların tasarımı tam istihdam hedefi açıkça gözetilmeli; istihdam yaratmayan, verimlilik ve kapasite artırmayan projelere kaynak aktarımı son bulmalıdır. Diğer taraftan, bir yandan doğa üzerinde yüksek baskı yaratan sektörlerde frene basılması, diğer yandan (yaşlanmakta olan nüfusu da dikkate alarak) bakım gibi sosyal fayda yaratan sektörlerde genişlemenin yapılması önemlidir.

Öte yandan, yapay zekâdan iklim krizine kadar genişleyen küresel dönüşümler karşısında kırıl-ganlığı azaltacak adımların atılması zorunludur. Bu nedenle ekonomik yapının, yapay zekânın ve iklim krizinin yaratacağı etkileri öngören ve bu etkileri yönetme kapasitesine sahip bir çerçeveye yeniden tasarlanması gereklidir. Yapay zekâ, otomasyon ve dijitalleşmenin işgücü üzerindeki olası etkilerine karşı kamusal yönlendirme ve eğitim programları hazırlanması gerekliliği açıktır. İklim krizi ise, sadece yenilenebilir enerji yatırımları

değil aynı zamanda enerji verimliliğini artırıcı ve yeşil sanayi ile toplu ulaşım yatırımlarını önceleyen bir programı zaruri kılmaktadır. Bununla ilintili olarak, doğayı tahrip eden madencilik modelinden uzaklaşılması ve kamusal bir ekolojik planlamanın gündeme alınması önemlidir.

Türkiye ekonomisinin en kalıcı sorunlarından biri olan kayıt dışılık (enformalite) –özellikle tarım işçileri ve mülteciler dahil olmak üzere– ancak kapsamlı, çok boyutlu ve örgütlülüğü güçlendiren politikalarla çözülebilir. Bu nedenle orta/uzun vadede kayıt dışılığın yapısal nedenlerine yönelik, iş güvencesi, sosyal koruma ve örgütlenme özgürlüğünü merkeze alan bir dönüşüm gerekmektedir. Bu dönüşüm sayesinde Türkiye’de yoğun bir şekilde yaşanmakta olan iş “kaza”larına ve çocuk işçiliğine yönelik olarak da adımların atılması sağlanmış olur.

Bütün bunların ışığı altında; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve ona dayalı büyüme rakamları üzerinden bir performans ölçümü yerine alternatif bir endeks geliştirilmesi de orta/uzun dönem

hedefleri bağlamında değerlendirilmesi gereken bir husustur. Gelir dağılımından doğa üzerindeki baskılara uzanan sosyal ve çevresel boyutları tamamen göz ardı eden, demokratik hak ihlallerine sessiz kalan bir ölçütün değiştirilmesine yönelik uluslararası mecrada sürmekte olan tartışmalara eklenilmesinde yarar var.⁴

* * *

Yukarıda anılan politikaların gerçekleşebilmesi ise, en başta ifadelendirdiğimiz ilkeler bağlamında planlı bir yapıya geçmeyi hedefleyen bir stratejinin oluşturulmasına bağlıdır. Bu strateji; enerji, tarım, sanayi ve hizmetlerde sektörel planların uygulanması ve kamu yatırımlarının toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda önceliklendirilmesini içermek durumundadır. Aynı zamanda, planlama kapasitesinin güçlendirilmesi için kent, bölge ve ulusal düzeydeki makro planların uyumlu bir biçimde eşgüdümlemesi gerekmektedir. Üretimden mekânsal örgütlenmeye kadar bütüncül bir yaklaşım olmadan yapısal dönüşüm mümkün değildir. Ayrıca, aşağıda ayrıntılı bir biçimde tartışacağımız gibi, planlama kapalı bürokratik bir süreç olarak değil, çalışanların, meslek örgütlerinin, kooperatiflerin ve yerel yönetimlerin doğrudan katıldığı demokratik bir süreç olarak tasarlanmalıdır.

PLANLAMA “MESELESİ”

1980’ler sonrası neoliberal dönemde daha da yükselen piyasa mantığı üzerinden gerçekleştirilen kaynak tahsisatı ile gerek sosyal gerek ekolojik sınırların zorlanmaya başlandığı bir noktada planlamaya çağrı yapmak gerekiyor. Ayrıca, “Ahval ve Şerait”te ayrıntılandığımız üzere, 1980’ler sonrası neoliberalizmin emek ve doğa karşıtı bir patikadan gittiğini de hatırlamakta yarar var. Dolayısıyla hem piyasa mantığını eksenden çıkarabilmek hem de emek ve doğa dostu bir çizgiye ulaşabilmek –farklı bir ifadeyle

toplumu ve ekolojiyi kuşatan piyasa-temelli hegemonyayı kırabilmek– toplumsal yapıların siyasal mekanizmalar üzerinden ekonomik hayatı ana hatlarıyla belirlemek üzere devreye girmesiyle mümkündür ancak. Bu noktada bir netleştirme yapmakta yarar var: Piyasa mantığının hegemonik olmasını iktisadi rasyonalite üzerinden –yani bir fayda-maliyet analizi temelinde– alınan kararların hayatın gidişatını büyük ölçüde belirlemesi olarak tanımladığımızda, buradaki aktörün özel sermaye mi yoksa bizatihi (yerel ya da merkezi) devlet mekanizması mı olduğu daha tali bir konu olmakta. Önemli olan, iktisadi hayatın kurgulanmasında iktisadi (ya da ona indirgenebilecek diğer) çıkarların merkezde olması üzerinden yapılan bir yönetsellik (Foucault’a referansla *gouvernementalite*) anlayışının hegemonik olup olmadığı.⁵ Bu bakış, devlete *a priori* piyasa karşıtı bir anlam yükleyen anlayışa karşı çıkar ve devlet kurumunun bizatihi piyasaların yaygınlaşmasının arkasındaki araca dönüşebileceğini (ve neoliberalizm döneminde büyük ölçüde dönüştüğünü) savunur.

Elbet farkındayız ki, yapılan bu çağrının birçok kesimde kuşku uyandıracığı, eski (ve bayat) yemeğin tekrar ısıtılması şeklinde algılanacağı çok açık. Sanırsız, bu dudak bükenlerin (en azından birçoğunun) planlama sayesinde piyasaların anarşik yapılarının üstesinden gelinebileceği, (sektörel ve coğrafi farklılıkları da içerecek şekilde) geleceğin kurgulanabileceği ve nihayetinde sektörler-arası dışsallıkların dikkate alınabileceği konularında ikna edilmeleri gerekmiyor. Sosyal ve ekolojik kaygıların anlamlı bir şekilde dikkate alınmasında piyasa mantığının ne kadar yetersiz kaldığı çok açıkken, buradan çıkışın planlama üzerinden yapılabileceği aslında düz bir man-

4 Seyrek de olsa, Türkiye’de de bu alandaki tartışmalar izlenmekte; örneğin, bkz.: Ceyda Erden Özsoy ve Tuğberk Tosunoğlu, “GSYH’nin Ötesi: Ekonomik Gelişimin Ölçümünde Alternatif Metrikler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1): 285-301, 2017.

5 Bkz. Fikret Adaman, “Neoliberalizm Kavramının İktisat Disiplini Bağlamında Kuramsal Bir Tartışması”, Heinrich Böll Stiftung, 2017. Son dönemlerde ulusal sınırlarına çekilen, giderek otokratik yapılara dönüşen ve “ahbap-çavuş” temelli ilişkilenmeleri temel alan (Trump başkanlığındaki ABD gibi) uygulamaların neoliberalizmin ilk dönemindekilerden farklı olduğu (Ahmet İnsel’in *Birikim*’deki “Otoriter Nasyonel-Kapitalizmin Yeni Eşiği: II. Trump Devri” yazısı aklımıza gelmekte hemen, 1 Şubat 2025) tartışma götürmese de, bu yeni “düzen”de de ekonomik rasyonalite temelindeki bakışın değişmediğini hatırlatalım.

tık. Ayrıca, piyasa mantığının mütemmim cüzü olan bireyci ve fırsatçı yaklaşımların dönüşerek toplumsal kaygıların öncelendiği ve dayanışma-eksenli yaklaşımların öne çıktığı yapıların ana ekseninde planlamanın olması gerektiği de malûmun ilamı. Dudak bükmenin nedeni ise bugüne kadarki uygulamalardaki planlamanın kötü karnesinden kaynaklanmakta. Özetle, “neden planlama” sorusu ile değil de, “nasıl planlama” sorusu ile karşı karşıya bulunduğumuzu ifade ediyor olalım. Dolayısıyla planlamadaki “meseleyi” konuşmak önem arz ediyor.

Karne notunun neden kötü olduğuna baktığımızda ise iki (kısmen birbiriyle ilintili) nedeni sayabiliriz. Bunların ilki, planlama deneyimlerinin merkezî tasarlanması nedeniyle bölgesel ve yerel düzeydeki ayrıntıların yeterince dikkate alın(a) maması; ikincisi ise, planlamanın teknokratik bir bağlamda katılımcı mekanizmaların devre dışı tutulduğu bir yapıda tasarlanması, uygulanması ve denetlenmesi. Dolayısıyla planlamanın sadece teknik bir araç olarak görülmemesi ve siyasal-toplumsal çerçevelerle *birlikte* mütalaa edilmesi gerekli. Toplumcu ve demokratik bir planlama için asıl olan, farklı ölçeklerdeki süreçlerde kolektif karar alma yöntemlerinin dar kolektifin çıkar bencilliğini de etkisiz kılacak şekilde temin ve tesis edilmesi ve aynı zamanda şeffaflığın ve hesap verebilirliğin garanti altına alınması. Hemen ekleyelim ki, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler planlama sürecinin daha katılımcı, yatay ve denetlenebilir biçimlerde örgütlenmesini kolaylaştırmakta. Elbet, ancak sermaye toplumsal kontrol altına alınabildiğinde gerçek anlamda bir planlamadan bahsedilebilir; kontrolün yeterince sağlanamadığı noktada planların daha “gösterge” niteliğinde kalması kaçınılmaz.

Planlama tahayyülünde yeterince dikkate alınmadığını düşündüğümüz bu iki boyutu kısaca tartışmak ve akabinde Türkiye özelinde kimi sap-tamalar yapmak üzere yolumuza devam edelim.⁶

6 Münferit katkıları elbette unutmayalım. Örneğin, bkz.: Alper Birdal, “‘Katılımcı Planlama’ Merkezi Planlamanın Alternatifi Olabilir mi?”, *Gelenek*, sayı 100, Mart 2009; Adem Tuncer, “Küresel-Yerel Ölçek İlişkiseliliği Bağlamında Devletin Yeniden Ölçeklenmesi”, *Planlama*, 26(1): 1-6, 2016.

ÇOKLU ÖLÇEKLEME

Yukarıda da ifade etmiş olduğumuz üzere, ölçeklemenin planlamada hayati bir önemi olduğunu vurgulamak istiyoruz. Bir dizi anayasal nitelikte olacağını düşündüğümüz (sosyal ve ekolojik sınırların muhafaza edilmesine ilişkin) ilkenin verili alındığı durumda, yerellerin kendi planlarını oluşturduğu, bu planların bölgesel planlar bağlamında birbirleriyle uyumlu hale getirildiği ve akabinde bölgesel planların makro çerçeve kapsamında harmanlandığı bir mekanizmanın hayata geçirilmesiyle merkezi planlamanın o meşum “her şeyi bilen” ve “her şeye muktedir” yapısı aşılabilmiş olacaktır. Her süreçte dikkat edilmesi gereken, bir sonraki başlıkta değerlendirmeye alacağımız üzere, planlama süreçlerinin katılımcı yapılarla zenginleştirilmiş olmalarıdır. Planlama oluşturulurken, icra edilirken ve denetimler yapılırken, süreçlerden etkilenecek olanların farklı toplumsal şapkalılarıyla katkı sunmalarına imkân sunmak ve katılımlarını teşvik etmek önemlidir. İlave edelim, katılım süreçlerini doğrudan ve dolaylı mekanizmalar üzerinden gerçekleştirmek ve doğrudan bir araya gelmelerde tartışma sürecindeki tıkanmaları minimize edecek düzenlemeler tasarlamak mümkündür.

Planlamada çok-ölçekli yaklaşımın önemine dair neler söyleyebiliriz? Yerelle başlayalım. Epistemolojik anlamda; yerelin ihtiyaç ve kapasitesini en iyi değerlendirebilecek olan yine yerelin ta kendisidir. Dolayısıyla yerele dair kararların –yukarıda bahsettiğimiz ilkeler manzumesi bağlamında– yerelin bizihi kendisi tarafından alınması, hem yerelin süreçlerin içerisinde olması bağlamında kişilerin/organizasyonların destek ve sahiplenmesini beraberinde getirecektir hem de yerelin yerele ait olan ve dışardaki bir gözün kolayca yakalayamayacağı bilginin mobilizasyonunu temin edecektir. Yerel planlamadan bahsederken, kentsel planlamaları (ve kent vizyon çalışmalarını) tabii ki planlama sürecinin içkin bir parçası olarak görmekteyiz. Bir diğer değinilmesi gereken husus da örgütsel yapıların icraatlarında katılımcı planların devreye alınmasıdır. Örgütsel yapılar; sivil toplum kuruluşları olabilir, ekonomik üretim

yapan birimler olabilir, eğitim ve araştırma kurumları olabilir. Elbet, kurgusu itibarıyla katılım- cılığa açık yapıların –müşterekler ve kooperatifler gibi– bu bağlamda oynayabileceği önemli roller bulunmaktadır.⁷

Yerellerin –özellikle coğrafi yakınlık kapsamında– ekonomik anlamda birbirlerine dışsallıklar yaratması, aynı doğal kaynaklara ihtiyaç duymaları, benzer sosyo-kültürel yapılara seslenmeleri gibi nedenlerle eşgüdüm içerisinde olmaları önemlidir. Hem bu hususu temin etmek hem de kırsal (ve sucul) alanların planlanabilmesine imkân sağlamak amacıyla bölgesel planların devrede olması elzemdir. Aynı zamanda bölgesel bağlamda farklı coğrafyaların birbirine göre pozisyonlarının (örneğin sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin sunulmasındaki olası dengesizliklerin mevcudiyeti) yine bölgesel planlama bağlamında dikkate alınması ve gerçek/potansiyel sorunların aşımına yönelik adımların atılması bu sayede mümkün olur.

Son kertede, bölgesel planların toplamının makro anlamda değerlendirilmesi elbette zaruridir. Toplam arz ve toplam talebin uyumuna bakma ve bir uyumsuzluk durumunda bunu bölgelerle istişare ederek çözüme görevi makro planlama sürecinin omuzlarında olmalıdır. Ayrıca, bölgesel farkların (gerçek ve potansiyel anlamda) adalet anlamında bir sorun yaratıp yaratmadığı da makro planlamanın sorumluluğunda bulunmalıdır. Makro planlamanın yukarıda anılan ilkeler bağlamında farklı senaryolar geliştirip bölgelere ve yerellere altlık hazırlanmasını da sağlaması gerekir –örneğin farklı sektörlerin önceliklendirilmesi durumunda istihdam, ekolojik ayak izi, doğal kaynakların kullanımı gibi başlıkların makro anlamda nasıl değişeceği verisinin oluşturulması gibi.

Çok-ölçekli planlamada aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya karşılıklı çalışan (ve etkileşim içerisinde olan) bir aktarım söz konusudur. Bu süreçte farklı ölçekteki planların birbirini “okuması” ve genel anlamda dengelerin sağlanmasına yönelik düzenlemelere açık olmaları beklenme-

lidir. Makro planın yereldeki planın ayrıntısıyla ilgilenmesi gerekmemektedir ama toplamların açık/fazla vermemesini temin etme yükümlülüğü vardır. Bölgesel planların yerellerin uyumunu sağlaması ve bunları üst ölçeğe aktarması gibi bir ara katman işlevi bulunmaktadır. Yerellerin de planlamayı yaparken hem bölgesel anlamda olası etkileşimleri dikkate almaları hem de makro anlamdaki dengelerin tutturulmasında sorumluluklarının bulunduğunu hatırlamaları gerekmektedir.

Planlamanın ana meselelerinden birisi (orta/uzun dönem bağlamında) yatırımlar ve (genel olarak) kamu malları/hizmetleri üretiminin genel ekonomi içerisindeki oranıdır. Bu arada transferlerin seyrinin (vergi ve sübvansiyonların) ve doğal kaynak kullanımının planlanması önemli bir kalem ve bu planlama sürecinde makro veriler üzerinden analiz yapılması gereklidir. Örneğin “vatanlık geliri” üzerinden bir ödeme yapılacaksa, bunun genel bütçedeki karşılığının hesap edilmesi ve bu ödemenin etkilerinin çeşitli göstergeler bağlamında analizi önem arz etmektedir. Keza, eğitim, sağlık, enerji, alt yapı gibi uzun dönemli düşünülmesi gereken ve önemli kalem tutması beklenen yatırımlarda makro bağlamdaki patikaların ana hatlarıyla oluşturulması beklenmelidir.

Planlamada hangi tekniklerin kullanılacağı ve ölçü birimi olarak neyin/nelerin seçileceği ayrı bir başlıktır. İktisat disiplininin elinde geniş bir yelpaze bulunduğunu hatırlatmakla yetinelim: Girdi-çıktı modellerinden Sraffa yaklaşımına, Keynesgil modellerden genel denge yaklaşımına kadar geniş bir kümeden bahsedebiliriz. Birim olarak paranın mı kullanılacağı yoksa parasal birime ilave olarak materyal bazında bir analiz yapılıp yapılmayacağı da ayrı bir tartışma konusudur. Sraffa modelinde olduğu gibi, materyal bazında analize başlayıp, bilahare fiyatlara ve oradan da parasal bir dünyaya geçmek de mümkün. Ya da “çoklu-kıstas (*multi-criteria*)” yaklaşımını benimsemek de tercih edilebilir: Örneğin bir yerel birime kamusal kaynak kullanılarak birden çok kamu malı/hizmeti sunma imkânı bulunduğu ve ancak bunlardan sadece bir tanesinin gerçekleştirilebileceği kısıtı bulunduğu (bir ilçeye kamu kaynaklarıyla ya kütüphane ya spor kompleksi ya

7 Ceren Özselçuk, Kenan Erçel ve Yahya M. Madra, “Farklı Bir Ekonomi için Ekonomiye Farklı Bakmak: Kavram, Etik, Siyaset”, *Birikim*, 321: 18-30, 2016.

da bakım yurdu inşa edilebileceğini düşünelim) ya da bir kamusal tesisin bir ilçede farklı alternatiflerden hangisine inşa edileceğine dair karar noktasında seçimi farklı kıstasları bir bütünlükte değerlendirerek yapmak da çok olası. Bu yazı kapsamında planlama tekniklerine girmek yerine planlama sürecinde çoklu ölçekten hareket etmenin öneminin altını çizmeyi tercih etmiş olduk.

KATILIMCILIK

Yukarıda da bahsedildiği üzere, teknokratik planlama deneyimleri tarihsel olarak bakıldığında kötü performans gösterdiler. Hangi ölçekte olursa olsun, planlamanın paydaşların katılımıyla tasarlanması, icrası ve denetimi bizim açımızdan olmazsa olmaz bir koşuldur. Katılım sayesinde ise şu üç başlıkta kazanımlar olması beklenir: Birincisi, paydaşların tercihleri, duruşları ve beklentileri doğrudan sürece yansıtılmış olur. Paydaşlar arasında farkların mevcudiyeti doğal olarak kaçınılmaz olacağından, farklılıklar üzerinden uzlaşıya varabilmek en tercih edilen sonuç olmalıdır; dolayısıyla katılımın tercihan müzakereci bir nitelikte olması beklenir. Netice itibarıyla, burada sonuçlar kadar süreçlerin de öneminin altını çiziyoruz. Bilindiği üzere, eşit vatandaşlık ilkesi altında kamusal tartışmanın önemine vurgu yapan Habermas'a dayanan bu yaklaşımın ana hedefi ortak çıkarları oluşturmak, yani ortak bir nokta üzerinde uzlaşmaktır.⁸ Tabii, burada birbirinden farklı (ve çatışkılı hali içerebilen) öznel hedeflerden hareket yerine, uzlaşma çerçevesinde kamusal hedefe varılabilmenin –yani müzakerecilerin– anlamlı ve yapıcı akmasının bir dizi önkoşulu olduğunu hatırlayalım: Güç asimetritlerinin asgariye indirilmesi, karşılıklı saygı, kamu hedefine yoğunlaşma isteği, içtenlik, dışlanmışlıklardan arınmış olma ve hesap verebilirlik başta olmak üzere... Şüphesiz eşitsizliklerin bu denli yoğun yaşandığı bir noktadan buraya geçiş kolay olamaz; geçişi hızlandırmak için bir dizi operasyonel ilke oluşturulması düşünülebilir.

8 *Birikim*'in sayfalarında Habermas ve müzakereci demokrasi üzerine katkılar olduğunu hatırlatalım. Örneğin, bkz.: Mete Kaan Kaynar, "Demokratik Bir Anayasa için 'Yol İnşası' ve Radikal Demokrasi", *Birikim*, 11 Ağustos 2021.

İkinci olarak, katılım sayesinde planlama sürecindeki bilgiye erişme zorluğu büyük ölçüde çözülmüş olur. Burada aklımızda Michael Polanyi'nin geliştirmiş olduğu (ve daha sonra başta von Hayek olmak üzere Avusturya İktisat Okulu tarafından kullanıma sokulan) "zımni/örtük bilgi" kavramı var:⁹ Burada, başka birine kolayca aktarılamayan, subjektif niteliği yüksek bilgi türünden bahsediyoruz. Bu tür bilginin açığa çıkabilmesi ve toplumsal süreçler içinde yer alabilmesi paydaşların müzakere sürecinde birbirleriyle etkileşimde olmalarından geçer. Dolayısıyla katılımın olmadığı bir planlamaya göre katılımcı yapıların zımni/örtük bilgiyi üretebilme imkânı sunması söz konusudur.

Üçüncü husus ise, katılımcı süreçlerin beraberinde paydaşların planı sahiplenmelerini getirmesidir. Sürecin içerisinde olan paydaşların, kendilerine yukarıdan dayatılan merkezi planlamanın aksine, planın oluşturulmasına, icrasına ve denetimine katkı koydukları ölçüde sürecin ayrılmaz bir parçası olmaları beklenir. Sonuçta hiyerarşik yapılanmalarda sıklıkla görülebilen yabancılaşmanın ve plana karşı manipülatif pozisyonlanmanın katılımın olduğu bir ortamda giderek azalacağını ve etkisinin sınırlı kalacağını öngörmek durumundayız. Netice itibarıyla, burada rekabet-temelli ortamdan müzakere-temelli ortama geçiş bağlamında bir öğrenme sürecinden bahsediyoruz.

Müzakerelere de imkân sunan katılımcı mekanizmaların (yukarıda da değindiğimiz gibi) işler hale getirilmesi elbette önemli bir konudur. Doğrudan ve dolaylı katılım yapılarının ne şekilde iç içe geçeceği, buluşmalarda uzlaşmaların oluşmasına yardımcı olacak mekanizmaların neler olabileceği, olası güç asimetritlerinin ne şekilde

9 Örneğin, bkz.: Yasemin Altaylı, "Michael Polanyi (1891-1976): Polimat", *Dört Öge*, 14: 163-175, 2018. Hemen netleştirelim, zımni/örtük bilgi kavramına ve Hayek'in çalışmalarına vakıf okuyucuların şaşkınlıklarını duyuyor gibiyiz. Hayek'in (meşhur "hesaplama tartışması"ndaki) savına göre bu bilginin kullanılabilmesi piyasa ortamında girişimcilerin sürece katılmalarına bağlıdır. Ama bilginin açığa çıkması ve eklemlenmesi karşılıklı etkileşime bağlıysa, katılımcı yapılarda da aynı sonucun elde edilmemesi için bir neden yoktur. Bu savın dile getirildiği çalışmalara bir örnek için, bkz.: Fikret Adaman ve Pat Devine, "On the Economic Theory of Socialism", *New Left Review*, 221: 54-80, 1997.

kontrol altında tutulacağı, paydaşların ne şekilde belirleneceği, olası dışlanmalara karşı nasıl bir protokolün izleneceği gibi noktaların basit ve mekanik karşılıkları yok malûm. Ama katılımcılığı ve müzakereci demokrasiyi önceleyen, sonuçlar kadar süreçlerin de önemli olduğunu savunan bir yaklaşımda öğrenme eğrisinde ilerleyerek başarıya ulaşılması gayet mümkün.

STRATEJİ OLUŞTURABİLME GEREĞİ

Mont Pelerin'in kuruluşu olan 1947'yi başlangıç alacak olursak, neoliberalizm iktidara yerleşinceye kadarki süre içerisinde güçlü bir strateji oluşturmuştu. Bugüne baktığımızda ise gerek Türkiye gerek diğer ülkeler bağlamında neoliberalizme karşı bir strateji geliştirme konusunda adımların çok cılız atıldığını görmekteyiz. Günümüzde neoliberal politikalarla mücadele salt karşı politika geliştirmeye çalışmakla sınırlı kalıyor sıklıkla. Ancak, stratejiden mahrum politika önerilerinin gidebileceği fazla da bir yol yok. Hele otoriter vasfı öne çıkan rejimlerde, politikalar hani neredeyse “politik liberalizm yeter ki (geri) gelsin, ekonomik liberalizme razıyız” çizgisine gelmiş durumda. Türkiye’de Mehmet Şimşek ekibinin gelişinin muhalif kesimde bile “rasyonaliteye dönüş” şeklinde pek bir olumlu algılandığını hatırlayalım bir kez daha. Bir adım daha öteye giden, post-kapitalist bir tahayyül derdi olan kesimin de yerel-bölgesel-makro sacayağı bağlamında strateji geliştirmeye giriştiklerini söylemek kolay değil. Kendi başlarına son derece anlamlı olmalarına rağmen, toplum-odaklı oluşumlar, kooperatifler, müşterekler gibi yapıların geliştirilmesi (ve platformlar oluşturulması) çabaları, çoğu kez bölge/makro ölçeklendirme ve daha genel anlamda piyasa-planlama tartışmaları ihmal edilerek yapılmakta ve mevcut piyasalar içerisinde yer edinmeye çalışmanın ötesine gidememekte.

Kâr ötesine odaklanabilmek ve aynı zamanda doğa ve insana saygılı bir yaşamdaşlık inşa edebilmek için kamuculuğu çok-ölçekli ve katılımcı bir planlama anlayışı bağlamında tekrar kurgulamak ve bu kurguyu bir stratejiye dönüştürmek

şart. Akabinde ana başlıklarını yazımızın başında çizdiğimiz kısa/orta/uzun dönem politikalara yoğunlaşmak mümkün olmalı. Stratejiden yoksun politikaların, mevcut neoliberal hegemonyanın mevcudiyetinde, fazla şansı olmadığı çok açık. Unutmayalım ki, neoliberalizm sadece bir iktisat politikası değil, bütüncül bir toplumsal tasarımdı ve iktisadi alandan önce siyasal-toplumsal tahayyülde mücadele verdi ve kazandı.

Türkiye coğrafyasına baktığımızda fırsatlar kadar zorlukların da bizleri beklediği açık. Fırsatlar hanesinde son yıllarda artan toplum-odaklı oluşumları ve yerel yönetimlerin katılımcılığı ve planlamayı tesis etmek bağlamındaki çabalarını görebiliriz. Keza (her ne kadar şu an için içi boşaltılmışsa da) bir planlama geleneği olduğunu, planlama ajanslarının da katkılarıyla kimi yerel birimlerde kent ve kent-altı kırılımlarda vizyon çalışmalarının bulunduğunu hatırlayalım. Bu deneyimlerin harmanlanması ve birleştirilmesi şüphesiz önemli bir katkı sağlayacaktır anılan stratejinin oluşturulmasında.¹⁰ Diğer taraftan, örgütsel yapılarımızda ve kamusal alanlarımızda “ahbap-çavuş (*clientelism*)” temelli siyaset yapma kültürünün anılan stratejinin hem tasarlanmasında hem uygulanmasında ciddi bir sürtünme katsayısı oluşturacağı da çok açık. Dayanışma/ bir arada olma kültürünün dar bir cemaatçilik anlayışından toplumcu bir anlayışa devşirilmesi şüphesiz meşakkatli bir yol. Bu kısa yazımızla meşakkatli olduğu malûm bu güzergâhın adımlanması bir çağrı oluşturma derdimizi umarız aktarabilmişizdir.

10 Dayanışmacı güzergâha değgin bir değerlendirme için, bkz.: Kenan Göçer, “Dostluk ve Üretim”, *Birikim*, 19 Temmuz 2021. Planlamanın eleştirel ve tarihsel bir değerlendirmesi için, bkz.: Ümit Akçay, *Kapitalizmi Planlamak: Türkiye’de Planlama ve DPT’nin Dönüşümü*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2007. Müştereklerin tartışıldığı ve deneyimlerin değerlendirildiği bir çalışma için, bkz.: Begüm Özden ve Fırat Genç (haz.), *Mülkiyet ve Müşterekler: Türkiye’de Mülkiyetin İnşası, İcrası ve İhlali*, Metis, İstanbul, 2023. Kooperatif deneyimi ve kooperatiflerin platformlar üzerinden buluşmaları için, bkz.: Fikret Adaman, İrmak Ertör ve Orkun Doğan, “Dayanışma Ağı Tartışmalarına Kısa Bir Bakış: Sosyal-ekolojik ve Dayanışmacı İlkeler Bağlamında Kooperatifler”, *Birikim*, 430: 26-37, Şubat 2025.